

УДК 373.5.016:91

Юлія Федоренко,
здобувач Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ УМІНЬ УЧНІВ 6–8 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

У житті суспільства, держави відбуваються динамічні зміни, що у ході науково-технічного прогресу змінюють уявлення про суть освітньої науки, яка все більше орієнтується на перехід до всебічної освіти людини упродовж усієї її активної життєвої діяльності. У статті висвітлено питання щодо методологічних основ самоорганізації, саморозвитку особистості та важливих елементів освітньої функції навчання. Доведено, що за допомогою використання творчих завдань можна сформувати пізнавальні уміння учнів під час вивчення курсу фізичної географії. Обґрунтовано, що рівень їх сформованості визначає здатність до творчої, самостійної та продуктивної діяльності учнів у майбутньому.

Ключові слова: методична основа, пізнавальні уміння учнів, формування, процес навчання, фізична географії, урок, основна школа.

В жизни общества, государства происходят динамические изменения, в ходе научно-технического прогресса изменяют представление о сути образовательной науки, которая все больше ориентируется на переход к образованию человека в течении всей его активной жизни. В статье раскрыты вопросы, касающиеся методологических основ самоорганизации, саморазвития личности и важных элементов образовательной функции обучения. Доказано, что с помощью использования творческих задач можно сформировать познавательные способности учащихся при изучении курса физической географии. Обосновано, что уровень их сформированности определяет способность к творческой, самостоятельной и продуктивной деятельности учащихся в будущем.

Ключевые слова: методическая основа, познавательные умения учащихся, формирование, процесс обучения, физическая география, урок, основная школа.

In society, there are dynamic changes state, during which science and technology are changing the definition of the science education essence, which is increasingly focused on the transition to comprehensive education rights throughout its life activities. The article deals with issues concerning the methodological foundations of self-identity and self-important elements of educational learning function. It is proved that using creative tasks can form cognitive skills of students during the course of physical Geography. It is proved

that level of student formation is determined by the ability to creative, independent and productive activity in the future.

Key words: *methodological basis, cognitive skills, formation, the learning process, physical geography, lesson, basic school.*

Постановка проблеми. Загальнодержавним стратегічним завданням розбудови шкільних освітніх просторів на початку нового тисячоліття є оновлення умов для особистісного зростання і творчого самовираження кожного громадянина української держави як висококваліфікованого та всебічно розвиненого фахівця [1, с. 18]. Реалізація «Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті» спрямована на формування нового покоління, здатного «навчатися протягом життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільноти» [3, с. 2]. Отже, модернізація змісту української шкільної освіти має відбуватися у контексті державних документів про школу, метою яких є створення конкурентноспроможної людини, людини нового типу, здатної мислити по-новому, займатися самоосвітою [2; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення дефініції «формування» у психолого-педагогічній літературі зустрічається в працях психологів: П.Я. Гальперіна, О.М. Леонтьєва, Н.Ф. Талізінної; дидактів: О.О. Кабанової, С.Е. Турбачової; методистів: А.В. Усової, В.А. Яковлевої. Відповідно «формування» розглядається як процес вдосконалення, спосіб послідовних дій під час навчання. Досить широкий спектр ідей щодо розвитку пізнавальних умінь представлено в наукових дослідженнях Скаткіна М.М., Лернера І.Я. (дидактика), Солодовнікової Т.А. (укр.філологія), Ламакіної Г.О. (фізична географія), Грицай Н.Б. (біологія). Дослідженням формування дидактичних умінь займалися Арделян О.В., Савченко О.Я. (початкова школа); умінь до самоосвіти – Коростіль Л.А. (хімія); прогностичних умінь Антонець А.В. (математика), Кугуєнко Г.В. (хімія); умінь роботи з підручником Горяна Л.Г. (біологія); екологічних умінь – Горбулінська С.М. (біологія), Крушницький М.С. (фізична географія); дослідницьких умінь – Земка О.І. (філологія), Миргородська О.Л. (географія), Ягенська Г.В. (біологія); умінь творчими завданнями – Рудницька Ж.О. (фізика), Підгорна Н.Г. (початкова школа).

Дослідженням творчих завдань займались: І.Я. Лернер (історія), В.І Паламарчук (українська та російська література), О.М.Топузов (географія), А.В. Усова (фізика), В.О. Шеленцов (хімія). Відповідно до опрацьованих вище праць було встановлено, що творчі завдання мають використовуватись як дидактичний матеріал, який може застосовуватись у різнорівневих завданнях на уроках географії в 6–8 класах з метою ефективного формування пізнавальних умінь учнів.

Мета статті: вивчення методичної основи формування пізнавальних умінь учнів у процесі навчання фізичної географії.

Відповідно до мети визначено основні *завдання* дослідження:

1. На основі аналізу фахових наукових, психолого-педагогічних та навчально-методичних літературних джерел з проблеми дослідження з'ясувати методичну суть формування пізнавальних умінь учнів у 6–8 класах.

2. Розглянути методичні основи для формування пізнавальних умінь учнів у процесі навчання фізичної географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільство зацікавлене в тому, щоб людина придбала конкретні вміння для застосування їх у галузі діяльності. У процесі навчання підростаючого покоління особлива увага приділяється формуванню умінь, оскільки вони за своїм змістом пов'язані із задоволенням потреб особистості. Процес формування умінь відкриває перед учнями перспективу пов'язати своє майбутнє із активною життєвою діяльністю. На думку дослідників, такий підхід до проблеми зможе допомогти змотивувати учнів до більш якісного виконання навчальних завдань, стимулювати їх до самоосвіти та створить умови для ефективного й свідомого формування життєвої позиції та розвитку висококваліфікованих спеціалістів.

Від пізнавальних умінь учнів під час вивчення шкільного курсу фізичної географії залежать результати знань, їх підготовка до трудової діяльності в сучасних умовах, до творчості. Цей факт потребує інноваційних підходів до навчання, спрямованих на підвищення пізнавальної діяльності учнів у оволодінні знаннями, розвитку їх навичок до самоосвіти та його творчого використання в нових життєвих умовах.

Проаналізувавши навчальні програми з фізичної географії в основній школі, варто зазначити, що формування пізнавальних умінь є можливим за рахунок використання творчих завдань, цьому сприяють тематика матеріалу, що вивчається в 6–8 класах та поставлені цілі, які мають бути досягненні в результаті опанування даними з зазначених тем відповідного начального курсу [4, с. 8]. У курсі фізичної географії є вимоги до навчальних досягнень учнів: учень знає, розуміє, характеризує, аналізує, робить висновки, творчо застосовує знання, що були набуті на уроках географії. Саме це є «шляховказом» у діяльності вчителя для формування навчальних умінь. У результаті розвитку умінь учні самостійно вчаться знаходити шляхи вирішення різних завдань, планувати поетапні дії та вчитися застосовувати теоретично набуті знання на практиці.

Слід зазначити, що формування умінь проходить більш ефективно в ситуаціях, які стимулюють учнів до активних творчих пошуків, нових способів отримання знань. Пізнавальні уміння – це вміння, реалізація яких здійснюється з використанням від чуттєвих і понятійних пізнавальних дій, що опираються на раніше засвоєні вміння і навички [5, с. 389].

Курс фізичної географії розрахований на вивчення в основній школі протягом трьох навчальних років – 6–8 класи. Тому у процесі навчання даного шкільного предмету є можливим застосовувати методичну систему формування пізнавальних умінь, які потім будуть застосовуватись людиною впродовж життя.

Формування пізнавальних умінь можливе на уроках усіх типів за рахунок використання різноманітних методів та методичних прийомів. Під час навчання географії в основній школі однією з форм пізнавальної діяльності учнів є спрямування навчальної діяльності на процес формування умінь. Найповніше продемонструвати застосування цих прийомів можна під час поточного опитування виконаного домашнього завдання учнів, на етапі закріплення навчального матеріалу (самостійна робота), тематичного контролю знань.

Навчання – найважливіший і найбільш надійний спосіб здобування систематичної освіти. Відображаючи всі істотні властивості педагогічного процесу: двобічність, спрямованість на гармонійний розвиток особистості, єдність змістовної і процесуальної сторін, навчання в той же час має і специфічні якісні відмінності. Будучи складним і багатогранним спеціально організованим процесом відображення у свідомості школярів реальної дійсності, навчання є не що інше, як специфічний процес пізнання навколишнього світу, керований педагогом [6]. Саме направляюча роль учителя забезпечує повноцінне формування пізнавальних умінь для засвоєння учнями навчального матеріалу і творчих здібностей. Пізнавальна діяльність – це єдність чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення і практичної діяльності. Вона здійснюється на кожному життєвому кроці, у всіх видах діяльності і соціальних взаємин учнів: продуктивна і суспільно корисна праця, ціннісно-орієнтаційна і художньо-естетична діяльність, спілкування, а також шляхом виконання різних наочно-практичних дій в навчальному процесі (аналіз вивченого матеріалу, конструювання, рішення творчих завдань). Але тільки у процесі навчання пізнання набуває чітке оформлення в персоною, властивою тільки людині навчально-пізнавальної діяльності або вченні.

Навчання, як і всякий інший процес, пов'язане з діяльністю. Воно, як і цілісний педагогічний процес, має задану структуру, а отже, і рух у процесі навчання йде від рішення однієї навчальної задачі до іншої, просуваючи учня по шляху пізнання: від незнання до знання, від неповного знання до більш повного і точного. Навчання не зводиться до механічної передачі знань. Це двосторонній процес, в якому в тісній взаємодії знаходяться педагоги та вихованці (учні): викладання і навчання. При цьому викладання має розглядатися умовно, оскільки вчитель не може обмежитися тільки викладом знань – він розвиває, формує і виховує, тобто здійснює цілісну педагогічну діяльність.

Діяльність учителя як організатора і керівника всієї навчальної

роботи учнів завжди високо оцінювалася прогресивними мислителями. А. Дистервег писав, що вчитель – «сонце для всесвіту» [6]. Високо вона оцінюється і зараз. Однак необхідно чітко уявляти собі і роль самого учня, так як він є центральною ланкою основного і вихідного відносин у педагогічному процесі. Успіх навчання зрештою визначається відношенням школярів до навчання, їх прагненням до пізнання, здатністю усвідомлено і самостійно здобувати знання, вміння та навички, активністю. Учень – не тільки об’єкт навчальних впливів, він суб’єкт спеціально організованого пізнання, суб’єкт педагогічного процесу. Оскільки розвиток учня відбувається тільки в процесі його власної діяльності, то основою навчання слід вважати не викладання, а вчення [6, с. 576].

Щоб забезпечити людині освіту на належному рівні, потрібно добре навчати її, правильно здійснювати цей складний педагогічний процес. Найважливіше і неминуще завдання школи – домагатися від учнів глибокого і міцного засвоєння наукових знань, виробляти вміння та навички застосовувати їх на практиці, формувати матеріалістичний світогляд і морально-естетичну культуру. Все це вимагає глибокого осмислення вчителями теоретичних основ навчання і формування відповідних пізнавальних умінь.

Все вище сказане дозволяє чітко виділити ті завдання, які необхідно вирішувати в процесі навчання. В якості найважливіших з них є наступні:

- стимулювання навчально-пізнавальної активності учнів;
- організація їх пізнавальної діяльності з оволодіння науковими знаннями, вміннями та навичками;
- розвиток мислення, творчих здібностей та обдарувань;
- вироблення діалектико-матеріалістичного світогляду та морально-естетичної культури;
- вдосконалення навчальних умінь і навичок.

Для вивчення проблеми дослідження ми провели педагогічний експеримент в умовах реального навчального процесу з географії в базових закладах України: спеціалізованій школі № 53 з поглибленим вивченням німецької мови (м. Київ), школі I–III ступенів № 58 (м. Київ), Білоцерківській загальноосвітній школі I–III ступенів № 22 Білоцерківської міської ради Київської області, Пляшівській загальноосвітній школі I–III ступенів Радивилівської районної ради Рівненської області, Золотоніській гімназії ім. С. Д. Скляренка Черкаської області. Результати анкетування учнів 6–8 класів (428 чол.) показали, що заохоченням до навчання на уроках географії майже для половини опитаних респондентів важливим є «інтерес» (48 %), майже для третини учнів є творчі завдання (29 %) та нестандартні підходи до навчання (21 %). Аналіз відповідей учнів засвідчив, що з бажанням та задоволенням навчається половина респондентів (59 %), інколи цікаво вчитись третині учнів (36%) і не цікаво вчитись найменшій кількості респондентів (5 %). У результаті було

з'ясовано, коли саме учневі основної школи не цікаво вчитись. Основними причинами стали: для більшості респондентів одноманітність уроків (46 %), формальне викладання вчителем навчального матеріалу (36 %), самостійне опрацювання (18 %).

З метою підвищення мотивації до навчання географії, нами була розроблена методика застосування творчих завдань для формування пізнавальних умінь учнів. Наведемо приклади творчих завдань для курсу «Загальна географія» (6 клас) до теми «Атмосфера»:

1. Що було б із Землею, якби не було атмосфери? Відповідь обґрунтуйте,

2. Якби у складі атмосферного повітря зменшилась частка кисню, які наслідки це мало б для живих організмів. Наведіть конкретні приклади.

3. Уявіть, що Ви міністр з питань екологічної безпеки навколишнього середовища. Які заходи запропонуєте для вирішення питань чистоти атмосферного повітря в містах та сільській місцевості.

4. Чи правда, що влітку вночі на березі Чорного моря температура морської води буде тепліша, ніж температура піщаного пляжу. Відповідь обґрунтуйте.

Для курсу «Географія материків та океанів» (7 клас) до теми «Південна Америка»:

1. Що було б з материком Південна Америка, якби він не відколовся, в результаті дрейфу літосферних плит, від Гондвани? Відповідь обґрунтуйте.

2. Якби зі сходу Південної Америки прибрали Бразильське плоскогір'я, які наслідки це мало б для природних умов материка?

3. Уявіть, що Ви – океанолог. Які гідрологічні об'єкти Південної Америки Вам хотілось дослідити і чому? Відповідь обґрунтуйте,

4. Чи правда, що індіанці є представниками монголоїдної раси? Наведіть приклади, що доводять чи спростовують це твердження.

Для курсу «Фізична географія України» (8 клас) до теми «Ландшафти та фізико-географічне районування»:

1. Що було б з тваринним та рослинним світом України, якби Дніпровський льодовик покрив всю територію країни? Відповідь обґрунтуйте.

2. Якби на формування ландшафтів впливали лише процеси тектонічного характеру, які це наслідки мало б для сучасних ПТК?

3. Уявіть, що Ви – вчений-географ, за яким власним планом запропонували б давати характеристику одиницям фізико-географічного районування?

4. Чи правда, що степ – це єдина природна зона на території України, яка чітко поділяється на підзони? Наведіть конкретні приклади.

Формування пізнавальних умінь можливе як в урочний, так і позаурочний час, наприклад, підготовка до написання МАНівської роботи,

підготовка до предметної олімпіади, гурткова діяльність тощо.

Проаналізувавши теорії поетапного формування дій П. Я. Гальперіна та теорію розвиваючого навчання Ельконіна-Давидова, у процесі формування пізнавальних умінь можна виділили наступні етапи:

- 1) усвідомлення учнем пізнавального компонента вміння;
- 2) визначення мети подальшої діяльності;
- 3) з'ясування попередньо набутих знань у процесі навчальної діяльності;
- 4) визначення основних структурних компонентів дії;
- 5) виконання невеликої кількості вправ, при яких учитель контролює дії з точки зору їхньої відповідності нормам і критеріям оцінювання;
- 6) навчання самоконтролю за виконанням даної дії;
- 7) організація вправ, що вимагають від учня уміння самостійно виконувати дану дію у варіюючих умовах;
- 8) використання уміння виконувати певну дію в процесі оволодіння новими, складнішими вміннями в складніших видах діяльності.

Перераховані етапи включають не тільки основні компоненти цілеспрямованої дії, але і додаткові, що забезпечують високий рівень самостійності і творчий підхід до виконання навчальних завдань.

Розглянутий спосіб формування умінь забезпечує активну участь учнів у процесі навчання фізичної географії і раціональної послідовності виконання окремих завдань, з яких вона складається. Це дає позитивні результати: учні здобувають здатність застосовувати вміння, виконувати задану дію в новій ситуації.

Висновки і перспективи. Отже, аналіз реального стану вказаної проблеми дає змогу зробити висновок про те, що в сучасній українській школі постала нагальна потреба створення науково обґрунтованої технології формування пізнавальних умінь у процесі вивчення курсу фізичної географії. Як ефективний засіб методики формування пізнавальних умінь в учнів 6-8 класів на уроках фізичної географії нами доведено систематичне використання творчих завдань на різних етапах навчальної діяльності як в урочний, так і в позаурочний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Радуга, 1994. – 61 с.
 2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011> – Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти від 23 листопада 2011 р. № 1392.
 3. Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [Електронний ресурс] Режим доступу:
-

- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> – Про Національну доктрину розвитку освіти від 17.04.2002 № 347/2002.
4. Навчальна програма з географії для учнів 6–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/Programa_z_Geografii_6-9_kl.pdf. – Назва з екрану (15.02.2015)
 5. Психологический словарь/ под ред. Зинченко В. П., Мещерякова Б. Г. / Владимир Петрович Зинченко, Борис Гурьевич Мещеряков – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 389 с.
 6. Сластенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Владимир Анатольевич Сластенин, Илья Федорович Исаев / под ред. В. А. Сластенина. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.